

2020 / Vol:6, Issue:27 / pp.951-959

REVIEW ARTICLE

Arrival Date : 30.04.2020

Published Date : 27.06.2020

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.353>

Reference : Gül, C. (2020). "Müze Ve Cami İkileminde Ayasofya'nın Hukuki Statüsü", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(27):951-959

MÜZE VE CAMİ İKİLEMİNDE AYASOFYA'NIN HUKUKİ STATÜSÜ

Legal Status Of Hagia Sophia In Dilemma Museum And Mosque

Doç. Dr. Cengiz GÜL

Erciyes Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, cengizgul2002@yahoo.com
Kayseri/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-6189-6993

ÖZET

Her yılın 29 Mayıs'ında, İstanbul'un fethi kutlamaları vesilesiyle gündeme gelen, Ayasofya Camii'nin ibadete açılması talep ve tartışmalarının, 2020 yılı itibarıyla daha bir yoğunluk kazanmış olduğu görülmektedir. Bunun gerisinde ise, Hükümetin bu konuya olan desteğinin yanı sıra, Ayasofya Camii'ni müzeye dönüştüren 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'nın altında, Cumhurbaşkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasının sahte olduğuna yönelik bir iddianın, hâlihazırda Danıştay 10. Dairesi'nin gündemine alınmasının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Yapılıp hizmete girdiği 537 yılından İstanbul'un fethine kadar 916 yıl boyunca Kilise olarak kullanılan Ayasofya, 1453'te Fatih Sultan Mehmet Han tarafından "Kılıç Hakkı" ve İstanbul'un bir İslam beldesi olduğunun sembolü olarak camiye çevrilmesinden itibaren, 1935'te müzeye dönüştürüldüğü ana kadarki 482 yıl boyunca da cami olarak hizmet vermiştir. İnsanlığın ortak kültürel mirası olması, Ayasofya'nın, özünde bir mabet olduğu gerçeğini asla değiştirmez. Dünyada, ortak kültürel mirastan sayılmakla birlikte, ibadethane olarak hizmet veren yapılar olduğu gibi, Ayasofya'nın da yeniden ibadete açılmasının, O'nun dünya kültür mirasından sayılmasına engel teşkil etmeyeceği açıktır. Bu çerçevede, dini, tarihi, kültürel ve sembolik değeri çok yüksek olan bu muhteşem mabedin, 85 yıl aradan sonra yeniden cami olarak ibadete açılabilmesinin hukukten hangi yol ve yöntemlerle mümkün olabileceği hususunun da irdelenmesinde yarar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Cami, Bakanlar Kurulu, Vakfiye, Kılıç Hakkı.

ABSTRACT

It's seen that the demands and discussions of Hagia Sophia Mosque, which came to the agenda on the occasion of the conquest of Istanbul every year on May 29, have gained more intensity by 2020. It should be noted that, behind this in addition to the support of the Government on this issue, under the decision of the Council of Ministers dated November 24, 1934, which turned the Hagia Sophia Mosque into a museum, an allegation that the signature of Mustafa Kemal Atatürk (as a president) is false is also included in the agenda of the 10th Department of the Council of State (Danıştay). Hagia Sophia, which was used as a church for 916 years from the year 537 when it was built and put into service, was converted into a museum as a symbol of Istanbul as a symbol of the "Kılıç Hakkı" and Istanbul as an Islamic town by Fatih Sultan Mehmet Han in 1453. It served as a mosque for 482 years. The fact that humanity is a common cultural heritage does not change the fact that Hagia Sophia is essentially a temple. It is clear that the re-opening of Hagia Sophia to worship, as well as the structures that serve as places of worship, although they are considered as common cultural heritage in the world, will not prevent him from being counted from the world cultural heritage. In this context, it's useful to examine the ways and methods in which this magnificent temple, which has a very high religious, historical, cultural and symbolic value, can be reopened as a mosque after 85 years.

Keywords: Hagia Sophia, Mosque, Council of Ministers, Foundation Charter, Sword Right.

1. GİRİŞ

1500 yıla yaklaşan tarihi boyunca dokuz asır Kilise, beş asra yakın da cami olarak kullanılan Ayasofya,¹ Hristiyan ve İslam âleminde, sembolik değeri hayli yüksek bir mabet konumunda bulunmaktadır. Bu dini yapı, 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından "Kılıç Hakkı-Fetih Hakkı" ve İstanbul'un bir İslam beldesi olduğunun sembolü olarak kiliseden camiye çevrilmiştir.² İslam

¹ "Aya Sofya" adı, "kutsal bilgelik" ya da "ilahî bilgelik" anlamına gelmektedir. Vikipedi, "Ayasofya", <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya>.

² Fatih Sultan Mehmet'in kılıç hakkı olarak camiye dönüştürülen beş eserden biri olan Ayasofya, resmî kayıtlar açısından da, 1936 tarihli tapu senedine göre, "57 pafta, 57 ada, 7. parselde Fatih Sultan Mehmet Vakfı adına Türbe, Akaret, Muvakkithane ve Medreseden oluşan Ayasofya-i Kebir Camii

tarihinde pek çok uygulaması olan bu durum, aslında fetih geleneğinin bir yansımasıdır.³ Ayasofya'yı bir özel hukuk müessesesi olan vakıf kapsamına almak suretiyle, belli bir amaç (cami) istikametinde kullanılmasını hukuken vasiyete bağlayan Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'yı vakfederken de hangi şart ve imkânlar çerçevesinde ve hangi hizmetler için kullanılacağını da Vakfiyesinde ayrıntılı bir şekilde yazarak tayin ettirmiştir.

Ayasofya'nın vakfiyesi kapsamında, sadece hizmet alanları ve şartları değil, bu vakfın yaşaması için gerekli olan ekonomik kaynaklarla ilgili olarak, bağışlanan arazi, dükkân gibi gelirlere ilişkin her şey de ayrıntılı bir şekilde ve büyük bir titizlikle kayıt altına alınmıştır. Bu noktadan bakılırsa, vakfiyenin, bir vakfın temel hukuk belgesi mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Mahkeme tarafından incelenip, hukuka aykırı bir durumu olmadığı takdirde tescil edilen vakıf ve vakfiyenin, devletin hukuki koruması altında olduğunu belirtmek gerekir.⁴ 3. kişiler ve hatta devletin dahi, vakfın ve vakıf sahibinin izni olmadan onun kullanım şekil ve amacını değiştiremeyeceği hukuki bir vakıftır. Böylece vakıf sahibinin şartlarına riayeti sağlamak, devletin sorumluluğu kapsamına girmektedir. Vakfiyeye aykırı bir karar alınması durumunda, vakıf hukukuna aykırı hareket edilmesi de kaçınılmaz olmaktadır.⁵

2. AYASOFYA'NIN CAMİ OLARAK İBADETE AÇILABİLMESİNE İLİŞKİN HUKUKİ YOLLARIN ANALİZİ

Öncelikle, Ayasofya üzerindeki tüm hukuki tasarrufların, egemenlik hak ve yetkileri kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ait olup, hiçbir uluslararası kurum, kuruluş veya devletin bu noktada etki ve yetki sahibi olmadığını özellikle belirtmek gerekir. Yani uluslararası toplumun değişik gerekçelerle ilgi alanında bulunsa da, Ayasofya'nın hukuki statüsünün salt bir iç hukuk konusu olduğu, iki veya çok taraflı bir uluslararası sözleşmenin ve dolayısıyla uluslararası hukukun alanına girmediği noktasında asla bir tereddüt söz konusu değildir. Her bakımdan Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği ve de hukuki tasarrufu altında bulunan Ayasofya, bu egemenlik çerçevesinde, zamanında kiliseden camiye, camiden müzeye çevrildiği gibi, şimdi de aşağıda belirtilen alternatif hukuki yollardan birisiyle müze halinden tekrar cami olarak ibadete açılabilme imkânına sahiptir. Hâlihazırda Ayasofya'nın hukuki statüsünün nasıl ve ne yönde belirleneceğine, anayasal olarak millet adına egemenlik yetkileri kullanan devlet organları sıfatıyla TBMM ile Cumhurbaşkanının ve hatta şimdilerde, önündeki güncel bir dava vesilesiyle Danıştay'ın da yetkili olduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra, egemenliğin sahibi olarak Türk milletinin de, gerekirse bu konudaki bir Anayasa değişikliği durumunda yapılacak/yapılabilecek bir referandum yoluyla karar vermeye yetkili olduğuna dikkat çekmek gerekir.

2.1. Cumhurbaşkanının Bir Kararnameyle Düzenleme Yapabilmesi Yöntemi

24 Kasım 1934 tarihli, Ayasofya Camii'ni ibadete kapatarak müzeye dönüştürmeye esas teşkil eden Bakanlar Kurulu kararındaki sahte imza ve diğer şekil aykırılığı iddialarının dışında konuya bakmak gerekirse, o dönem yürütme erkini kullanan Bakanlar Kurulu'nun bu hususta anayasal bakımdan yetkili olduğu noktasında tereddüt bulunmamaktadır. Bu durumda 1934 tarihinde Ayasofya Camii'ni müzeye çevirmeye yetkili olan Bakanlar Kurulu'nun, günümüzde başkanlık sistemi pratiğinde yürütme erkini kullanan muadili olarak Cumhurbaşkanının da, bir kararnameyle Ayasofya'yı yeniden

Şerifi olarak nitelendirilerek tescil edilmiş durumdadır. Mücahit Küçükyılmaz, "Ayasofya Kimin Mülküdür?", <https://www.star.com.tr/acik-gorus/ayasofya-kimin-mulkudur-haber-1548301/>.

³ İslam tarihinde, fethedilen yerlerde, öncelikle o beldenin en büyük ve en önemli mabedi camiye dönüştürülerek, orada ezan okunup namaz kılınmakta ve bu camiler "Fethiye Camii" olarak anılmaktadırlar. İstanbul'da da Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet ve fetih ordusunun hakkı olarak camiye çevrilmesi bakımından, bir fetih ve kılıç hakkı sayılmaktadır. "Bati İstanbul'u ve Ayasofya'yı Kaybetmeyi Hazmedemedi", <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/15/bati-istanbulu-ve-ayasofyayi-kaybetmeyi-hazmedemedi>. Ayrıca, daha sonraki tarihlerde fethedilen diğer şehirlerdeki kiliseler de camiye çevrildiklerinde, en büyüğünün adının Ayasofya olarak anılması âdeti bir gelenek haline gelmiştir. TDV İslam Ansiklopedisi, "Ayasofya", <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya> ('Ayasofya' maddesi yazarı: Semavi Eyice).

⁴ "Bati İstanbul'u ve Ayasofya'yı Kaybetmeyi Hazmedemedi", <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/15/bati-istanbulu-ve-ayasofyayi-kaybetmeyi-hazmedemedi>.

⁵ Cüneyt Toraman, "Ayasofya'nın Hukuki Durumu", <https://www.yorungedergi.com/2020/06/ayasofyanin-hukuki-durumu/>.

ibadete açabileceğini belirtmek gerekir.⁶ Doktrindeki bir ifadeyle, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi, dönemin şartları gereği nasıl siyasal bir kararla olmuş ise, O'nun yeniden cami olarak ibadete açılması da siyasal bir erk olan yürütmenin tasarrufuyla olabilecektir.⁷ Daha doğrusu, parlamenter sistemdeki bir yürütme erkinin yaptığı bir düzenleyici işlemin, başkanlık yürütmesi tarafından geri alınması veya iptal edilmesi, anayasal açıdan “yetki ve usulde paralellik ilkesi”nin de bir gereği olmaktadır. Bu arada, hukuken olağan dönem şartlarında çıkarılacak böyle bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin de, anayasa yargısı denetimine tabi olduğunu belirtmek gerekir.

Ayasofya'nın Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin yanında, bir Cumhurbaşkanlığı kararıyla da ibadete açılabilirlik ihtimali üzerinde durmak gerekir. Somut bir durum, olay veya kişi hakkında hukuki sonuçlar doğuran “karar” biçimindeki yürütme işlemlerinin genel, soyut ve objektif nitelikleri bulunmadığından, Ayasofya'nın hukuki statüsünü devamlı biçimde ve herkes için değiştirecek bir yürütme işlemine vasıta olabilmesi beklenmemelidir.

2.2. TBMM'nin Bir Kanunla Düzenleme Yapabilmesi Yöntemi

Her ne kadar bir yürütme işleminin başka bir yürütme işlemiyle geçersiz kılınarak yeni bir hukuki tasarrufta bulunmak mümkünse de, Ayasofya'nın yeniden cami olarak ibadete açılmasına, TBMM de kanun biçimindeki bir yasama işlemiyle karar verme yetkisine hukuken sahip bulunmaktadır.⁸ Zira bu noktada, yasama mercii olarak TBMM'nin, yürütmeye göre, asli ve genel yetkili bir devlet organı olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Ayasofya Camii'nin bir kanunla ibadete açılması durumu, elbette Cumhurbaşkanının bir kararnamesiyle konunun hayata geçirilmesine göre, daha uzun prosedürlü ve zahmetli bir yasama sürecini gerekli kılmaktadır. Ancak bu işlemin bir kanunla yapılması durumunda, asli egemenlik yetkisi kullanan TBMM eliyle, siyaseten daha etkili ve geniş bir uzlaşma zemininde sonuç alınabileceğini söylemek de mümkündür.

Bu arada alelade bir kanuni tasarrufla Ayasofya'nın ibadete açılmak istenmesi durumunda, söz konusu kanunun referandum yoluyla bir de halkın onayına sunulmasının hukuken mümkün olamayacağını ifade etmek gerekir. Zira anayasal planda ihtiyari veya mecburi bir referandum, ancak anayasa değişikliğine ilişkin kanunlar için hukuken söz konusu olabilmektedir. Bu durumda, Ayasofya Camii'nin ibadete açılması, şayet halkın da onayına sunulmak isteniyorsa, yapılacak bu hukuki tasarrufun alelade bir kanunla değil de, bir anayasa değişikliği kanunuyla hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bunun da, TBMM'nde üye tam sayısının en az 5'te 3'üne denk gelen 360 milletvekilinden oluşan geniş bir uzlaşmayı ve de daha uzun bir hukuki süreci zorunlu kıldığı unutulmamalıdır.

2.3. Yargısal Bir Kararla Sonuç Alınabilmesi Yöntemi

Ayasofya'nın hukuki statüsüyle ilgili olarak karar verme konusunda, yasama ve yürütme organlarının yanı sıra, yargı makamlarının, özellikle idari yargı mercilerinin de yetkili olduğunu belirtmek gerekir. Bir hukuki uyuşmazlık durumunda hukukun ve adaletin ne olduğu hakkında millet adına karar vermeye yetkili olan yargı makamları, Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürülmesiyle ilgili düzenleyici idari işlemin de hukukilik denetimini 2005 yılından itibaren yapagelmektedir. Bu süreçte Danıştay, ilkinde hukuka aykırı olmadığına karar verdiği 24 Kasım 1934 tarihli Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle ilgili Bakanlar Kurulu kararının, 2016'da bu kez başka gerekçelerle açılan ikinci davasını ise, esastan görüşmeye karar vermiştir. 2 Temmuz 2020'de görülecek bu davada, bir yargı merci olarak Danıştay, Ayasofya hakkında vereceği kararla konuyu yargısal açıdan çözmeye çalışacaktır. Tabii Danıştay'ın bu husustaki hükmü, 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararının hukuka

⁶ Yürütme erkinin bir işlemine, daha sonra yine bir yürütme erki tarafından son verilebilmesi imkânı açısından konuya bakıldığında, 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararındaki imzaların gerçek veya sahte olmasına yönelik bir yargılamanın da anlamsız ve gereksiz olduğuna olarak dikkat çekilmektedir. Toraman, “Ayasofya'nın Hukuki Durumu”, <https://www.yorungedergi.com/2020/06/ayasofyanin-hukuki-durumu/>.

⁷ Küçükyılmaz, “Ayasofya Kimin Mülküdür?”, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/ayasofya-kimin-mulkudur-haber-1548301/>.

⁸ Ayasofya'nın ibadete açılması noktasında, geçmişten beri, hükümetlerin arkasında olduğu kanun tasarılarından ziyade, münferit planda milletvekillerinin kanun tekliflerinin söz konusu olduğunu, bunların da pek destek görmediğinden sonuca ulaşamadıklarını belirtmek gerekir. Bu hususta, milletvekilliği döneminde Yusuf Halaçoğlu'nun 2 defa kanun teklifi vermesi, en yakın bir örnek olarak öne çıkmaktadır.

aykırı olmadığı yönünde olsa dahi, bu durum, Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılmasının, yürütme ve yasama tasarruflarıyla da mümkün olamayacağı anlamına gelmemektedir. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, Ayasofya'nın ibadete açılması konusunun, bir yargı hem de yüksek yargı kararıyla çözülmesi, yurt içi ve özellikle uluslararası mahfillerin baskı ve tepkilerinden dolayı güçlü ve kararlı bir siyasî iradenin ortaya konulamaması riskini⁹ de bertaraf edebilmesi bakımından önemli ve değerlidir.

2.3.1. Ayasofya İle İlgili Yargısal Sürecin Geçmişi

Ayasofya Camii'ni müzeye dönüştüren 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararının değişik gerekçelerle iptali için, şimdiye kadar bazı yargısal başvuru yollarının kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan ikisi, idari yargı mercileri nezdinde söz konusu idari işlemin iptalini isterken, birisi de Anayasa Mahkemesi nezdinde, din ve ibadet özgürlüğünün ihlal edildiğine yönelik olarak gündeme gelmiştir. Bu konuda yargısal süreci başlatan, *Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği*, ilgili Bakanlar Kurulu kararının iptali için ilk defa 2005 yılında Danıştay 10. Dairesi'ne dava açmıştır. Ancak 10. Daire, 31 Mart 2008'de Ayasofya'nın müze olarak kullanılmasında hukuka aykırılık bulunmadığını belirterek, davanın reddi yönünde karar vermiştir. Davacı Derneğin bu ret kararına itiraz etmesi üzerine konu, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'na taşınmış, ancak bu Kurul da, 10 Aralık 2012'de 10. Daire'nin kararını onamıştır. Davacı Derneğin karar düzeltme talebinin de ilgili Kurul tarafından 06 Nisan 2015'de reddedilmesi sonucunda, Ayasofya'nın müze statüsünde hukuki bir değişiklik olmamıştır.¹⁰ Bunun üzerine *Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği*, 2015 yılında Anayasa Mahkemesine (AYM) bireysel başvuru yolunu işleterek, Ayasofya'nın ibadete açılması yönündeki talebin reddedilmesinin, din-vicdan ve ibadet özgürlüğüne aykırılık teşkil ettiğini ileri sürmüştür. Bu başvuruyu ancak 3 yıl sonra gündemine alan AYM, 13 Eylül 2018 tarihinde başvurunun, 'incelenmeksizin kişi bakımından yetkisizlik' nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Buradan da istediğini elde edemeyen *Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği*, 2015'te istediği sonucu alamadığı Danıştay'a, 2016 yılında bu sefer farklı gerekçelerle ikinci kez dava açmıştır. Bu davada ise, Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesine ilişkin söz konusu Bakanlar Kurulu kararının iptalinin yanı sıra, kararın üzerindeki "Atatürk" imzasının gerçek olup olmadığının kriminoloji laboratuvarında incelenmesi de talep edilmiştir.¹¹

Bu şekilde ikinci defa dava konusu olarak önüne gelen Danıştay 10. Dairesi, önemli bir adım atarak, 2 Temmuz 2020 tarihinde Ayasofya'nın ibadete açılmasına da yol açabilecek olan söz konusu iptal talebini görüşmeye karar vermiştir. Ayasofya ile ilgili bir kararın çıkması beklenen bu duruşmada 10. Daire, Ayasofya'yı müzeye dönüştüren Bakanlar Kurulu kararının hukuka aykırı olduğuna kanaat getirip iptal yönünde karar verdiği takdirde, başka bir hukuki işleme de gerek kalmadan, Ayasofya'nın müze statüsünden çıkıp, yeniden cami olarak ibadete açılması mümkün olacaktır.¹² İster doğrudan mahkeme kararının uygulanmasıyla, isterse bu mahkeme kararına istinaden bir idari işleme olsun, Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılmasının, bireysel bir hak ve özgürlük ihlaline neden olması beklenmeyeceğinden, idarenin bu işleminden dolayı, konunun Anayasa Mahkemesi ve Danıştay'ın önüne tekrar gelmesi söz konusu olmayacaktır.¹³

2.3.2. Danıştay'ın Ayasofya ile İlgili Muhtemel Kararlarının Analizi

Ayasofya'nın hukuki statüsünün ne olacağı konusunda, yasama ve yürütme erklerinin yanı sıra, karar vermeye yetkili makamlardan birisinin de, hâlihazırda önüne gelen bir dava sebebiyle Danıştay olduğunu söylemek gerekir. 2 Temmuz 2020 tarihindeki duruşmada vereceği bir kararla Danıştay'ın,

⁹ Adnan Küçük, "Ayasofya'ya Danıştay Kararıyla Cami Statüsü Kazandırılması", [http://www.turktime.com/ ya zar/ayasofya-ya-danistay-karariyla-cami-statusu-kazandirilmasi/15004](http://www.turktime.com/ya-zar/ayasofya-ya-danistay-karariyla-cami-statusu-kazandirilmasi/15004).

¹⁰ "Ayasofya'nın Statüsü Belli Oluyor", <https://www.aksam.com.tr/guncel/ayasofyanin-statusu-belli-oluyor-goz-ler-o-tarihe-cevrildi/haber-1081980>.

¹¹ Ali Ulusoy, "Ayasofya'nın Hukuki Statüsü", https://t24.com.tr/yazarlar/ali-d-ulusoy/ayasofya-nin-hukuksal-statusu,26871_ "Ayasofya'nın Statüsü Belli Oluyor", <https://www.aksam.com.tr/guncel/ayasofyanin-statusu-belli-oluyor-gozler-o-tarihe-cevrildi/haber-1081980>.

¹² "Ayasofya'nın Statüsü Belli Oluyor", <https://www.aksam.com.tr/guncel/ayasofyanin-statusu-belli-oluyor-gozler-o-tarihe-cevrildi/haber-1081980>.

¹³ Toraman, "Ayasofya'nın Hukuki Durumu", <https://www.yorungedergi.com/2020/06/ayasofyanin-hukuki-duru-mu/>.

yürütme (Cumhurbaşkanı) veya yasama (TBMM) organlarının yukarıda bahsedilen muhtemel bir düzenleyici işlemine bile gerek kalmaksızın, Ayasofya Camii'nin müze konumundan çıkarılıp ibadete açılmasına hükmedebilmesi mümkün görünmektedir. Danıştay önündeki Ayasofya davasını görüşürken, başlıca iki ihtimal veya dayanak üzerinden hareketle karar verebilecektir. Şöyle ki;

2.3.2.1. 24 Kasım 1934 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararının Usul ve Şekle Aykırılıktan İptal Edilebilme Durumu

Danıştay'ın 2 Temmuz'da görüşerek nihai karara bağlayacağı Ayasofya ile ilgili davada, hukuken incelenerek hüküm verilecek temel itiraz noktası, Ayasofya'nın müze haline getirilmesi için hazırlanan 1934 tarihli kararnamenin hukuken geçersiz olduğuna ilişkindir. Bu çerçevede, ilgili Bakanlar Kurulu kararının hiçbir zaman Resmî Gazete'de yayımlanmadığı, tarih ve sayı numaralarının olmadığına ilişkin hukuka aykırılıkların yanı sıra, Atatürk'e ait olan ıslak imzanın gerçek olmadığı iddiaları da öne çıkmaktadır. Bu iddialar kapsamında, kararnamedeki Atatürk imzasının, Gazi Mustafa Kemal'in, "Atatürk" soyadını almadan önce atılmış olmasının yanında, kararnamedeki bu imzanın, "Soyadı Kanunu"ndan sonraki Atatürk imzaları ile birbirine pek benzememesi de ileri sürülmektedir.¹⁴ Son iddialarla ilgili olarak, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi hakkındaki kararnameyle aynı gün kabul edilen Atatürk soyadının verilmesi hakkındaki 2587 sayılı Kanun'un, 27 Kasım 1934'te, yani kabulünden ve Ayasofya kararnamesinden 3 gün sonra Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bu yöndeki iddiaların, Danıştay 10. Dairesi'nin 2 Temmuz'da vereceği kararda ne ölçüde hükme esas teşkil edeceği ise meçhul görünmektedir.

2.3.2.1. 5 Kasım 2019 Tarihli Danıştay'ın Kariye Camii Kararının Emsal Tutulabilme Durumu

Danıştay'ın muhtemelen, İYUK m. 7/4'teki "...düzenleyici işlemlerin uygulanması üzerine ilgililer, düzenleyici işlem veya uygulanan işlem yahut her ikisi aleyhine birden dava açabilirler..." hükmü kapsamında gündemine aldığı bu davada, Ayasofya kararnamesinin, ileri sürülen usul ve şekil aykırılıklarından ziyade, 5 Kasım 2019'daki Kariye Camii'nin ibadete açılmasıyla ilgili kararındaki¹⁵ gerekçelere dayanmak suretiyle iptaline hükmetmesi gerektiği söylenebilir.¹⁶ Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'nun 5 Kasım 2019 tarihli bu kararında, hükme esas teşkil eden gerekçesinde, Camiyi müzeye dönüştüren Bakanlar Kurulu kararının, "*taşınmazın ilelebet cami olarak kullanılması*" yönündeki iradesini ve tahsisini ortadan kaldıracak şekilde alındığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, hayrat vakıflarının amacı dışındaki kullanımlara karşı, üçüncü kişilerin yanı sıra devlete karşı da

¹⁴ "Ayasofya İçin Kritik Tarih Kararnamedeki İmza Sahte mi?", <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ayasofya-icin-kritik-tarih-kararnamedeki-imza-sahte-mi-6231372>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020). Küçükylmaz, "Ayasofya Kimin Mülkiyedir?", <https://www.star.com.tr/acik-gorus/ayasofya-kimin-mulkudur-haber-1548301/>.

¹⁵ İstanbul'un fethinden sonra bir süre kilise olarak kullanılan Fatih semtindeki Kariye Camii, 1511 yılında camiye çevrilmekle birlikte, Kariye Camii'nin de arasında bulunduğu birçok cami ve mescit, Bakanlar Kurulu'nun 29 Ağustos 1945 tarihli kararıyla bakım ve onarım giderleri devlet bütçesinden ödenmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na müze ve müze deposu olarak tahsis edilmiştir. *Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği*'nin, bu kararın iptali talebiyle açtığı davayı, Danıştay 10. Dairesi, Kariye Camii'nin müze olarak kullanılmasında hukuka aykırılık bulunmadığını belirterek, davanın reddine karar vermiştir. Danıştay 10. Dairesi bu ret kararında, 12 Mart 2014 tarihli kararında, Kariye Müzesi'nin, İstanbul'un tarihi alanlarının önemli eserlerinden biri olduğu ve ortak kültürel miras olarak kabul edilen evrensel değerlere sahip olduğu gerekçelerine dayanmıştır. Davacı Derneğin söz konusu kararı temyiz etmesi üzerine, konu, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu'na taşınmış ve 26 Nisan 2017'de konuyu görüşen Kurul, 10. Daire'nin verdiği kararı hukuk ve usule uygun bularak kararın onanmasına hükmetmiştir. Davacı Dernek bu sefer de, Bakanlar Kurulu kararının hukuka aykırı olduğunu belirterek *karar düzeltme* (tashihi karar) talebinde bulunmuş, İdari Dava Daireleri Kurulu ise bu defa, davacının karar düzeltme talebini kabul ederek, daha önceki karar kaldırarak konuyu yeniden incelemiş ve sonuçta, Bakanlar Kurulu kararının hukuka aykırı olduğuna hükmederek, Danıştay 10. Dairesi'nin verdiği karar bozmuştur. 5'e karşı 6 oyla alınan bu kararda, Kariye Camii'nin Osmanlı döneminde özel hukuk hükümlerine göre vakfedildiği, Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na ait hayrat taşınmazlardan olduğuna dikkat çekilmiştir. Hayrat taşınmazların ise, ibadethane, hastane ve aşhane gibi doğrudan hayır hizmetlerinin ifası için kurulmuş kamu malı niteliğinde olduğuna ve dolayısıyla bunların hakkında özel mülkiyet hükümlerinin uygulanamayacağına işaret edilmiştir. Ayrıca hayrat taşınmazların, vakfın belirlediği kullanım şekli dışında bir kullanım amacına tahsis edilemeyeceğine de dikkat çekilmiştir. "*Danıştay'dan Ayasofya İçin Emsal Karar*", <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/11/05/danistaydan-ayasofya-icin-emsal-karar-74-yil-sonra-ibadete-aci-liyor>.

¹⁶ Ayasofya'nın yargısal yollardan nasıl ibadete açılabileceği hakkındaki bir inceleme yazısında, 2577 sayılı İYUK m. 7/4 hükmünün işletilebilmesi için somut ve bireysel bir hukuki uyumsuzluktan hareketle, Ayasofya hakkındaki 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu'nca yapılan düzenleyici işlemin iptali cihetine gidilebileceğine şu ifadelerle işaret etmektedir: "*...bazı vatandaşlar, Ayasofya'da namaz kılabilir, ezan okuyabilir, Kur'an okuyabilir, hatta cemaatle namaz kıldırabilir. Bu fiiller sebebiyle, Ayasofya'yı müze haline getiren Bakanlar Kurulu Kararı'na istinaden bazı yaptırımlar uygulanabilir. İlgili vatandaşlar, 2577 Sayılı Kanunun 7/4. Bendine uygun olarak, haklarında yapılan bu işleme istinaden, hem bu işlemin, hem de bu işlemin kaynağını teşkil eden Bakanlar Kurulu Kararının iptalini birlikte isteyebilir. Bu konuda yetkili merci Danıştay'dır.*" Adnan Küçük, "Ayasofya'ya Danıştay Kararıyla Cami Statüsü Kazandırılması", <http://www.turktime.com/yazar/ayasofya-ya-danistay-karariyla-cami-statusu-kazandirilmasi/15004>.

korunması gerektiğine dikkat çekilen Kariye Camii kararında, hükme esas teşkil eden gerekçeler şu şekilde özetlenebilir. Şöyle ki; Bu vakıfların devletin koruması altında olmasının, devletin istediği zaman ve istediği şekilde vakıf malları üzerinde tasarrufta bulunması anlamına gelmeyeceğine işaret eden Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, kamu otoritesinin, sadece vakıf mallarının amacına uygun şekilde kullanılmasını sağlayan ve bunun için bu mallar kendisine emanet edilen bir varlık konumunda olduğuna dikkat çekmektedir. İlgili Kurul ayrıca, bir düzenleyici işlemle dahi olsa, hayrat vakıfların başka bir amaç için kullanılmasının hukuka aykırı olacağına vurgu yapmaktadır.¹⁷

Kariye Camii'ni 1945 tarihinde müzeye çeviren Bakanlar Kurulu kararının hukuka uygunluk denetimini yaparken Danıştay, ilgili kararın hukuka aykırı olduğu noktasında bazı hususların altını çizmektedir. Şöyle ki; 1945 tarihli konusu Bakanlar Kurulu kararının, kanunda öngörülen şartlar sağlanmadan alınmış olduğuna dikkat çeken Danıştay, bu kararda gerekli şekil şartlarına da uyulmadığını belirtmektedir. Danıştay buna dayanak olarak da, Kariye Camii'nin cami olarak kullanılmasında kanuna ve kamu düzenine aykırılıktan söz edilemeyeceği gibi, Bakanlar Kurulu kararına altlık oluşturulmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisi'nin herhangi bir teklifinin de bulunmadığı olgusunu ileri sürmektedir. Ayrıca, o dönem Kariye Camii için yapılan tahsisin, bir ibadethanenin depo ve müze olarak kullanılması amacına matuf olup, şartlar bulunsa bile, dava konusu işlemi amaç unsuru yönünden açıkça sakatlayan bir durum oluşturduğuna vurgu yapılarak, söz konusu bu gerekçelerle, dava konusu Bakanlar Kurulu kararının, yetki, şekil, sebep, amaç yönlerinden hukuka aykırı olduğu sonucuna varılmaktadır.¹⁸

Kariye Camii gibi Ayasofya Camii'nin de, Osmanlı döneminde özel hukuk hükümlerine göre vakfedilmiş olması ve Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na ait hayrat taşınmazlardan biri olması bakımından, vakfın belirlediği kullanım şekli olan cami dışında bir kullanım amacına tahsis edilemeyeceğinden hareketle, Ayasofya'nın da cami olarak ibadete açılmasına karar verilmesi, hukuki istikrar ve güvenlik adına da bir gereklilik olmaktadır. Zira İstanbul fethedildiğinde Fatih Sultan Mehmet, fethin sembolü olduğu ve adeta bir hâkimiyet mührü sayıldığı için Ayasofya'yı camiye çevirmiş, ancak bunun dışında diğer din mensuplarının inanç ve ibadethanelerine ise asla dokunmamıştır. Fatih, camiye dönüştürdüğü Ayasofya'nın, cami olmanın dışında başka bir amaçla kullanılmaması için de vasiyette bulunarak bir vakfiye kurmuştur.¹⁹ Vakıf sahibinin şartına riayeti sağlamak ise devletin sorumluluğu kapsamına girdiği için, vakfiyeye aykırı bir karar alınıp uygulanmasının ise, vakıf hukuka aykırı hareket edilmesi anlamına geleceği açıktır.²⁰ Ayasofya Vakfiyesi'nin kurucusu Fatih Sultan Mehmet'in, vakfiyedeki, Ayasofya'nın her daim cami kalması yönündeki vasiyetine karşı, sadece kamu düzeni ve devletin güvenliği gerekçelerinin engel olarak çıkarılabilmesi muhtemeldir. Ancak devletin güvenliği ve kamu düzenini bozabilecek bir durumun olmaması karşısında ise, Ayasofya'nın tekrar ibadete açılmasına bir engel kalmamış demektir. Bu konuda Toraman'ın ifade ettiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, Yunanistan da sınırlarımız içinde kalsaydı, Ayasofya'nın müze olmaktan çıkarılmasının, Yunanlıların reaksiyonuna yol açarak, toplum içinde bir kargaşayı tetiklemesi dolayısıyla kamu düzenini bozması beklenebilirdi. Ancak hâlihazırda, Yunanistan ayrı bir devlet olması nedeniyle, Ayasofya'nın tamamen Türkiye'nin egemenlik alanında olduğu ve cami olarak ibadete açılmasının, böyle bir riske yol açmayacağından da hareketle,²¹ Ayasofya Vakfiyesi'ndeki amaçların hayata geçirilmesinin önünde de hukuken bir engel bulunmadığını belirtmek gerekir.

¹⁷ “Danıştay’dan Ayasofya İçin Emsal Karar”, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/11/05/danistaydan-ayasofya-icin-emsal-karar-74-yil-sonra-ibadete-aciliyor>. Ayrıca bkz. “Ayasofya İçin Emsal! 74 Yıl Sonra Açılıyor”, <https://headtopics.com/tr/ayasofya-icin-emsal-74-yil-sonra-aciliyor-9326151>.

¹⁸ “Ayasofya İçin Emsal! 74 Yıl Sonra Açılıyor”, <https://headtopics.com/tr/ayasofya-icin-emsal-74-yil-sonra-aciliyor-9326151>. Ayrıca bkz. “Danıştay’dan Ayasofya İçin Emsal Karar”, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/11/05/danistaydan-ayasofya-icin-emsal-karar-74-yil-sonra-ibadete-aciliyor>. “Kariye Camii ile ilgili karar sonrası harekete geçildi!”, <https://www.ataturkhaber.com/haber/8731/kariye-camii-ile-ilgili-karar-sonrasi-harekete-gecildi-yeni-kalem.html>.

¹⁹ “Ayasofya’nın Statüsü Belli Oluyor”, <https://www.aksam.com.tr/guncel/ayasofyanin-statusu-belli-oluyor-goz-ler-o-tarihe-cevrildi/haber-1081980>.

²⁰ “Bati İstanbul’u ve Ayasofya’yı Kaybetmeyi Hazmedemedi”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/15/bati-istanbulu-ve-ayasofyayi-kaybetmeyi-hazmedemedi?paging=17>.

²¹ Toraman, “Ayasofya’nın Hukuki Durumu”, <https://www.yorungedergi.com/2020/06/ayasofyanin-hukuki-duru-mu/>.

İşte Danıştay'ın, Kariye Camii kararındaki gerekçelerden de hareketle, bir düzenleyici işlemle olsa bile, hayrat vakıfların başka bir amaç için kullanılmasının hukuka aykırı olacağı ilkesine dayanarak, Ayasofya'nın da vakfiyesinde yer alan, ilelebet cami olma amacına uygun bir hükme varacağı düşünülmektedir.²² Danıştay'ın, 2 Temmuz 2020 tarihinde Ayasofya'nın ibadete açılması yönünde verebileceği bir karar sonrasında, uygulama için iki yol bulunmaktadır. Böyle bir durumda, Cumhurbaşkanlığı'na gönderilecek Danıştay kararının, başka bir idari işleme gerek kalmaksızın doğrudan uygulanabilmesi kadar, bunun yanında, istenirse bu yargı kararına dayanarak, Cumhurbaşkanlığı Kabinesi'nin yeni bir idari işlem tesis etmek suretiyle, Ayasofya'nın ibadete açılmasını sağlayabilmesi de mümkündür.²³ Yargı kararının doğrudan veya dolaylı uygulanmasını gerektiren bu yollardan hangisi olursa olsun, sonuçta bu yöndeki bir karar, aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet'in vasiyetinin yerine getirilerek, uzun zamandır süren bir yanlışın da düzeltilmesi anlamına gelecektir. Danıştay'ın 5 Kasım 2019 tarihli söz konusu kararında, Kariye Camii'nin ibadete açılması için gösterdiği gerekçeleri, Ayasofya için de emsal kabul ederek karar vermesi, yargı içtihatlarına istikrar kazandırmanın yanı sıra, hukuki istikrar ve güven ilkelerinin ve asıl hukuk devleti olma ilkesinin de bir gereği olduğuna dikkat çekmek gerekir.

3. SONUÇ

İnsanlığın ortak kültürel mirası olması, Ayasofya'nın, özünde bir mabet olduğu gerçeğini asla değiştirmez. Dünyada, ortak kültürel mirastan sayılmakla birlikte, ibadethane olarak hizmet veren yapılar²⁴ olduğu gibi, Ayasofya'nın da yeniden ibadete açılmasının, O'nun dünya kültür mirasından sayılmasını engelleyen bir husus olmadığını belirtmek gerekir. İlk hali kilise olan ve 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in, bir "Kılıç Hakkı" ve bir egemenlik ve fetih sembolü olarak camiye dönüştürmesiyle, beş asra yakın bir süre bu şekilde hizmet veren Ayasofya, 1935'ten itibaren ise müze olarak kullanılmaktadır.²⁵ Müze uygulamasının hukuki temelindeki 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararının, usul ve şekil sakatlıkları gerekçesiyle hukuka aykırı olup olmadığına ilişkin Danıştay nezdinde açılan davanın, ilgili gerekçeler asılsız da olsa, Ayasofya'nın ibadete açılması yönünde sonuçlanması gerektiği düşünülmektedir. Zira bu hususta, Danıştay'ın, Kariye Camii kararındaki gerekçelerden de hareketle, hayrat vakıfların bir düzenleyici işlemle olsa dahi, başka bir amaca tahsis edilmesini hukuka aykırı gören içtihadı çerçevesinde, Ayasofya'nın da vakfiyesinde yer alan, ilelebet cami olma amacına göre bir karar verebileceği kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu yöndeki bir karar, aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet'in vasiyetinin yerine getirilmesiyle, uzun zamandır süren bir hukuki yanlışın düzeltilmesi anlamına da gelecektir. Danıştay'ın 2019 tarihindeki ilgili kararında, Kariye Camii'nin ibadete açılması için gösterdiği gerekçeleri, Ayasofya için de emsal kabul ederek karar vermesi, yargı içtihatlarına birlik ve istikrar kazandırmanın yanı sıra, hukuki istikrar ve güven ilkelerinin ve hepsinden öte hukuk devleti olma ilkesinin de bir gereği olduğuna dikkat çekmek gerekir.

Yargı makamı olarak Danıştay'dan, Ayasofya'nın ibadete açılması yönünde bir karar çıkmaması durumunda, istendiği takdirde, yukarıda da geniş bir şekilde anlatılan hukuki yolların gündeme alınması mümkündür. Bu hukuki alternatifler içerisinde, yürütme organı sıfatıyla Cumhurbaşkanı'nın çıkaracağı bir kararnameyle konunun düzenlenmesi, hukuken en kolay ve pratik bir yol olarak öne

²² Danıştay'ın, Kariye'nin tekrar Camiye çevrilmesi hakkındaki kararına katılmamakla beraber, sonuçta kesinleşmiş bu yargı kararının, aynı durumdaki Ayasofya için de emsal oluşturabileceğine vurgu yapan bir görüş için bkz. Hakkı Yırtıcı, "Kariye Ancak Tarihin Olabilir", <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/11/07/802421/>.

²³ "Danıştay'ın 'Kariye İbadete Açılın Kararı' Külliye'de", <https://www.memurlar.net/haber/865508/span-class-keyword-danistay-span-in-kariye-ibadete-acilsin-karari-kulliyede.html>. Ayrıca bkz. "Danıştay 'Cami Olabilir' demişti! Şimdi söz Külliye'de", <https://www.yeniakit.com.tr/haber/danistay-cami-olabilir-demisti-simdi-soz-kulliyede-951042.html>. "Gözler Erdoğan ve Ayasofya'da", <https://dogruhaber.com.tr/haber/623721-gozler-erdogan-ve-ayasofyada/>. "Kariye Camii ile ilgili karar sonrası harekete geçildi!", <https://www.ataturkhaber.com/haber/8731/kariye-camii-ile-ilgili-karar-sonrasi-harekete-gecildi-yeni-kalem.html>.

²⁴ Dünya kültür mirasından olup, ibadethane olarak da kullanılan bu yapılar arasında, Vatikan'da St. Paul Bazilikası, Vatikan Papalık Makamı, Fransa'da Chartres Katedrali ile Türkiye'den de Edirne Selimiye Camii örnek olarak gösterilebilir. Dünya kültür mirası listesine giren tüm yapılar için bkz. "Dünya Mirasları Listesi", https://tr.wikipedia.org/wiki/Dünya_Mirasları_listesi, (Erişim Tarihi: 22.06.2020). Ayrıca bkz. "Unesco Dünya Mirası Listesi", <http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-Dünya-Mirası-Listesi>.

²⁵ TDV İslam Ansiklopedisi, "Ayasofya", <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya> ('Ayasofya' maddesi yazarı Semavi Eyice), Ayrıca bkz. Ahmet Bilal Arslan, "Bilinmeyen Ayasofya", <https://www.skylife.com.tr/2009-09/bilinmeyen-ayasofya>.

çıkılmaktadır. Bunun yanında, daha uzun ve zahmetli olsa da, Ayasofya'nın, TBMM'deki geniş bir uzlaşıyla kabul edilebilen bir kanuni tasarrufla ve hatta konuyu halkoylamasına da götürecektir bir Anayasa değişikliğiyle ibadete açılmasının ise, sağlanan demokratik meşruiyetle birlikte, yurt içinde ve uluslararası arenada daha sağlam ve etkin bir uygulamayı beraberinde getireceği söylenebilir.

KAYNAKLAR

“Ayasofya İçin Emsal! 74 Yıl Sonra Açılıyor”, <https://headtopics.com/tr/ayasofya-icin-emsal-74-yil-sonra-aciliyor-9326151>. (Erişim Tarihi: 26.04.2020).

“Ayasofya İçin Kritik Tarih Kararnamedeki İmza Sahte mi?”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/ayasofya-icin-kritik-tarih-kararnamedeki-imza-sahte-mi-6231372>, (Erişim Tarihi: 26.04.2020).

“Ayasofya'nın Statüsü Belli Oluyor”, <https://www.aksam.com.tr/guncel/ayasofyanin-statusu-belli-oluyor-goz-ler-o-tarihe-cevrildi/haber-1081980>, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

“Batı İstanbul'u ve Ayasofya'yı Kaybetmeyi Hazmedemedi”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/15/bati-istanbulu-ve-ayasofyayi-kaybetmeyi-hazmedemedi>, (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

“Danıştay ‘Cami olabilir’ demişti! Şimdi söz Külliye’de”, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/danistay-cami-olabilir-demisti-simdi-soz-kulliyede-951042.html>. (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

“Danıştay’dan Ayasofya İçin Emsal Karar”, <https://www.takvim.com.tr/guncel/2019/11/05/danistaydan-ayasofya-icin-emsal-karar-74-yil-sonra-ibadete-aciliyor>, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

“Danıştay’ın ‘Kariye ibadete açılın’ kararı Külliye’de”, <https://www.memurlar.net/haber/865508/span-class-keyword-danistay-span-in-kariye-ibadete-acilsin-karari-kulliyede.html>, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

“Dünya Mirasları Listesi”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Dünya_Mirasları_listesi, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

“Gözler Erdoğan ve Ayasofya’da”, <https://dogruhaber.com.tr/haber/623721-gozler-erdogan-ve-ayasofyada/>. (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

“İbadete Açılma Tartışmaları Ekseninde Ayasofya'nın Hukuki Statüsü”, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/ibadete-acilma-tartismalari-ekseninde-statusu-haber-1550726/>, (Erişim Tarihi: 26.04.2020).

“Kariye Camii ile ilgili karar sonrası harekete geçildi!”, <https://www.ataturkhaber.com/haber/8731/kariye-camii-ile-ilgili-karar-sonrasi-harekete-gecil-di-yeni-kalem.html>. (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

“Unesco Dünya Mirası Listesi”, <http://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-Dünya-Mirası-Listesi>, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Adnan Küçük, “Ayasofya’ya Danıştay Kararıyla Cami Statüsü Kazandırılması”, <http://www.turktime.com/yazar/ayasofya-ya-danistay-karariyla-cami-statusu-kazandirilmesi/15004>, (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Ahmet Bilal Arslan, “Bilinmeyen Ayasofya”, <https://www.skylife.com/tr/2009-09/bilinmeyen-ayasofya>, (Erişim Tarihi: 27.04.2020).

Ali Ulusoy, “Ayasofya'nın Hukuki Statüsü”, <https://t24.com.tr/yazarlar/ali-d-ulusoy/ayasofya-nin-hukuksal-statusu,26871>, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Cüneyt Toraman, “*Ayasofya'nın Hukuki Durumu*”, <https://www.yorungedergi.com/2020/06/ayasofyanin-hukuki-durumu/>, (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

Hakkı Yırtıcı, “*Kariye Ancak Tarihin Olabilir*”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/11/07/802421/>, (Erişim Tarihi: 26.04.2020).

Mücahit Küçükylmaz, “*Ayasofya Kimin Mülküdür?*”, <https://www.star.com.tr/acik-gorus/ayasofya-kimin-mulkudur-haber-1548301/>, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

TDV İslam Ansiklopedisi, “*Ayasofya*”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayasofya> (‘Ayasofya’ maddesi yazarı Semavi Eyice), (Erişim Tarihi: 23.04.2020).

Vikipedi, “*Ayasofya*”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya>, (Erişim Tarihi: 23.04.2020).